

JACEK KAPUŚCIŃSKI

KAWALER MALTAŃSKI FRANCISZEK WIERUSZ-KOWALSKI
HERBU WIERUSZOWA (OK. 1675-1742) W SŁUŻBIE
KRÓLEWSKIEJ RODZINY SOBIESKICH

*Pamięci zmarłego Dr. Zbigniewa Szczerbika
Dyrektora Muzeum w Praszce*

Minęło ponad 20 lat, kiedy Andrzej Rottermund, pisząc o kawalerach maltańskich w Polsce, stwierdził: „Prawie nic nie wiadomo o życiu i działalności Wierusza-Kowalskiego”¹. Oczywiście, miał na myśli Franciszka Wierusza-Kowalskiego. Od tamtej pory za sprawą prac naukowych Michała Wardzyńskiego², Krzysztofa Kossarzeckiego³, Jarosława Pietrzaka⁴ i Jacka Kapuścińskiego⁵, sukcesywnie wyłaniał się w historiografii interesujący życiorys kawalera maltańskiego z przełomu XVII i XVIII w., choć wiele jeszcze pytań pozostawało nadal bez odpowiedzi. W tych okolicznościach zrodził się pomysł, by nie tylko zebrać dotychczasowe osiągnięcia badawcze w jedną całość, ale – szukając odpowiedzi na nurtujące pytania – podjąć próbę

Ks. dr JACEK KAPUŚCIŃSKI – Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Pastykiewicza w Częstochowie; e-mail: jacke3@o2.pl; ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-0055-4356>.

¹ A. ROTTERMUND, *Kawalerowie maltańscy w Polsce w XVIII i XIX wieku*, [w:] *Zakon Maltański w Polsce*, red. S.K. Kuczyński, Warszawa: DiG 2000, s. 90.

² M. WARDZYŃSKI, *Działalność rzeźbiarska Jana Solskiego z Bytomia na służbie polskiej prowincji paulinów w pierwszej tercji XVIII w. Leśniów – Żarki – Jasna Góra – Częstochowa – Wielgomłyny*, „*Studia Claromontana*” 25(2007), s. 701-702.

³ K. KOSSARZECKI, *Źródła do dziejów Sobieskich z Archiwum w Mińsku i zbiorów francuskich*, (seria: *Ad Villam Novam*. Materiały do dziejów rezydencji, t. 7), Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie 2012, s. 140-184.

⁴ J. PIETRZAK, *Rzymski dwór Marii Kazimiery d’Arquien Sobieskiej w latach 1699-1714 w świetle metrykaliów i danych źródłowo-biograficznych*, [w:] *Dwór kobiety w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku*, red. B. Popiołek, A. Penkała-Jastrzębska, K. Pyzel, Kraków: Libron 2021, s. 52-53, 62.

⁵ J. KAPUŚCIŃSKI, *Parafia Borzykowa w wiekach XVII i XVIII*, [w:] *Borzykowa znana i nieznana*, red. J. Kapuściński, Ł.S. Kopera, Włoszczowa: Pressprint Piotr Góral: Koło Gospodyń Wiejskich w Borzykowej 2021, s. 40-42, 74-76.

opracowania życia i działalności bliskiego dostojnika dworu królewskiego i książęcego Sobieskich, który tym samym otrzymałby należne sobie miejsce w annałach historii. Niniejszy artykuł zatem stanowi realizację właśnie tak rozumianego celu.

Przybliżając postać Franciszka Wierusza-Kowalskiego, nie sposób pominąć jego korzeni szlacheckich, dających mu niewątpliwie legitymację do dalszych awansów społecznych. Ród rycerski Wieruszów, z którego się wywodził, już w XIV w. posiadał liczne majątki ziemskie w ziemi wieluńskiej⁶. Od wsi Kowale kolejni przedstawiciele tego rodu zaczęli pisać się Kowalskimi, w wyniku czego wyodrębniła się gałąź rodowa Wieruszów-Kowalskich, pieczętująca się herbem Wieruszowa⁷. Warto więc najpierw przyrzeć się nieco bliżej dziejom tego rodu, ponieważ nakreślony kontekst genealogiczny niejednokrotnie okaże się przydatny przy wyjaśnianiu zawyłych faktów i wydarzeń z życia jednego z bardziej wyrazistych potomków Wieruszów-Kowalskich, którym był wspomniany kawaler maltański.

1. Z PRASZKI DO MYŚLIWCZOWA I BORZYKOWEJ. O PRZEDSTAWICIELACH RODU WIERUSZÓW-KOWALSKICH

Miasto Praszka swoje powstanie zawdzięcza Piotrowi Wieruszowi-Kowalskiemu herbu Wieruszowa, który w 1392 r. otrzymał na to przywilej lokacyjny od króla Władysława Jagiełły. Odtąd, przez cały XV w., Praszka władali przedstawiciele rodu Wieruszów-Kowalskich. W 1509 r. w jej posiadanie wszedł Marcin Wierusz-Kowalski, pełniący w latach 1498-1512 urząd chorążego wieluńskiego. Zgromadził on w ziemi wieluńskiej znaczny majątek ziemski, bowiem (poza Praszka) należały do niego jeszcze 3 całe wsie (Kowale, Gana i Kuźnica Gańska) oraz działki w czterech innych (Strojcu, Olewinie, Żytniowie i Ciecuiowie)⁸. Z małżeństwa z Anną Garnysz miał

⁶ L. WOJCIECHOWSKI, *Ród Wieruszów do początku XV wieku*, [w:] *Ludzie i herby w dawnej Polsce*, red. P. Dymmel, Lublin: Polskie Towarzystwo Heraldyczne 1995, s. 35-54; M. ANTONIEWICZ, *Ród Wieruszów w kontekście fundacji klasztoru paulińskiego w Wieruszowie*, „*Studia Claramontana*” 24(2006), s. 407-429.

⁷ Z. SZCZERBIK, *Szkice z dziejów Kowali od II połowy XVI wieku do 1793 roku*, „*Rocznik Powiatu Oleskiego*” 7(2014), s. 79-80.

⁸ TENŻE, *Własność ziemska na terenie miasta i gminy Praszka i jej właściciele do początków XIX wieku*, „*Rocznik Powiatu Oleskiego*” 3(2010), s. 26-27; T. STOLARCZYK, *Szlachta wieluńska od XIV do połowy XVI wieku*, Wieluń: Wieluńskie Towarzystwo Naukowe 2005, s. 227-228; T. NOWAK, *Własność szlachecka w ziemi wieluńskiej na początku 2. połowy XV wieku*, „*Rocznik Łódzki*” 61(2014), s. 73.

sześciu synów, w tym Feliksa, który odziedziczył Ganę wraz z częścią Kowali, Olewina i Żytniowa. Dobrami tymi władał on z pewnością w latach 1552-1553, ponieważ wymieniają go imiennie rejestry podatkowe. Z żony Barbary Czołczyńskiej Feliks pozostawił dwóch synów (Jana i Marcina) oraz dwie córki (Annę – żonę Kacpra Łaskowskiego i Barbarę – żonę Wawrzyńca Twardowskiego)⁹. Z potomstwa tego gałąź rodową Wieruszów-Kowalskich kontynuował jedynie Marcin, który poślubiwszy Urszulę Giżycką miał z nią Elżbietę (żonę Andrzeja Wierusza-Niemojowskiego), Franciszka, Wacława i Marcina. Jemu też przypadły dobra dziedziczne, czyli Gana, Kuźnica Gańska oraz część Kowali i Żytniowa. Musiał umrzeć między 1569 a 1589 r., gdyż w 1589 r. wyłącznie jego trzech synów uczestniczyło przy podziale dóbr majątkowych ze swoimi krewnymi¹⁰. Dziedzicem Gany, folwarku Zawisna, osady Długie i części Kowali został Marcin, będący w związku małżeńskim z Florentyną (Anną) Wolicką. W 1612 r. za sumę 12 000 zł sprzedał on wszystkie te dobra Annie ze Sroczyk Konięcpolskiej (matce hetmana wielkiego koronnego Stanisława Konięcpolskiego), która przeznaczyła je jako uposażenie dla ufundowanego przez siebie klasztoru sióstr bernardynek w Wieluniu¹¹. Marcin i Florentyna (Anna) żyli jeszcze w 1620 r., bowiem zostali zarejestrowani w księdze metrykalnej parafii Lututów jako rodzice chrzestni dziecka Marcina i Zofii Wieruszów-Niemojowskich¹². Mieli oni córkę Florentynę (żonę Andrzeja Piątkowskiego) i syna Macieja, który ok. 1620 r. wszedł w związek małżeński z Zofią z Bnina Moszyńską herbu Łodzia i osiadł na terenie parafii Wielgomłyny. W wyniku tych okoliczności przed-

⁹ Z. SZCZERBIK, *Karty z dziejów Żytniowa XVI-XVIII wieku*, [w:] *Siedem wieków Żytniowa 1312-2012*, red. G. Pucka, Rudniki: Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji 2012, s. 75; TENŻE, *Szkice z dziejów Kowali*, s. 80; A. PAWIŃSKI, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Wielkopolska*, t. 2 (seria: Źródła dziejowe, t. 13), Warszawa: J.E. Skiński 1883, s. 290-293; T. STOLARCZYK, *Szlachta wieluńska*, s. 231.

¹⁰ R. ROSIN, *Dzieje Praszki do początku XIX wieku*, [w:] *Nad górną Prosną. Monografia Praszki*, red. T. Krzemiński, Łódź: Wydawnictwo UŁ 1999, s. 250.

¹¹ S. ZABRANIAK, *Wieluński ośrodek kościelny w okresie staropolskim*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2004, s. 123; W. NOWAK, *Anna ze Sroczyk Konięcpolska (ok. 1572-1616), fundatorka klasztoru sióstr bernardynek w Wieluniu*, [w:] *400-lecie klasztoru sióstr bernardynek na ziemi wieluńskiej*, red. J. Książek, T. Olejnik, Wieluń: Muzeum Ziemi Wieluńskiej 2013, s. 66-70; Z. SZCZERBIK, *Dobra ziemskie klasztoru sióstr bernardynek w okolicach Praszki*, [w:] *400-lecie klasztoru sióstr bernardynek*, s. 183.

¹² Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza w Częstochowie (dalej: AACz), sygn. KM 633, s. 60. Marcin Wierusz-Niemojowski z Niemojowa był bratem Andrzeja Wierusza-Niemojowskiego, męża Elżbiety z Wieruszów-Kowalskich. Zob. S. URUSKI, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 12, Warszawa: Skł. gł. Księgarnia Gebethnera i Wolffa 1915, s. 108.

stawiana gałąź rodu Wieruszów-Kowalskich wygasła w ziemi wieluńskiej, a zaczęła kwitnąć w powiecie radomszczańskim¹³.

Ród Moszyńskich, w który wzenił się Maciej Wierusz-Kowalski, od końca XV w. posiadał dobra ziemskie w granicach parafii wielgomłyńskiej¹⁴. Na skutek regulacji majątkowych rodzice Zofii, Mikołaj i Krystyna (z Rzuchowskich) Moszyńscy, stali się właścicielami wsi Myśliwczów. W 1620 r. ulokowali na tych dobrach zapis w wysokości 3000 florenów polskich, przeznaczając go na rzecz klasztoru paulińskiego w Wielgomłynach. Mieli jeszcze dwóch synów: Zygmunta (ożenionego z Marianną Pieniążek i prawdopodobnie obrońcą Jasnej Góry w 1655 r.) oraz Jana Dionizego (prowincjała dominikanów w Polsce i nadwornego kaznodzieję króla Władysława IV)¹⁵. Zofia natomiast Maciejowi Wieruszowi-Kowalskiemu zrodziła dwóch synów (Jaka – franciszkanina i Jana), co wynika z podziałów spadkowych. Tymczasem Kacper Niesiecki utrzymuje, że ze związku tego przyszło na świat trzech synów: Józef, Franciszek i Jacek, którzy „w zakonie Ś[w]. Franciszka pod ściślejszą reformą życie swoje skończyli”¹⁶. Po przedwczesnej śmierci Zofii, która nastąpiła przed 1634 r., Maciej ożenił się z Zofią Zolecką i miał z nią jeszcze ośmioro dzieci: Stanisława Konstantego (kanonika warmińskiego), Annę (żonę Stanisława Chądzyńskiego), Franciszka (ochrzczonego w 1634 r.), Florentynę (ochrzczonego w 1638 r.), Aleksandrę (ochrzczonego w 1642 r.), Macieja (ochrzczonego w 1645 r.), Stefana (ochrzczonego w 1649 r.) i Teresę (żonę Ignacego Radoszewskiego)¹⁷. W księgach metrykalnych parafii wielgomłyńskiej po raz pierwszy Maciej został odnotowany w 1625 r. Siedem lat później dziedziczką Myśliwczowa była nadal Krystyna Moszyńska, wdowa po Mikołaju, zmarłym w 1630 r. w wieku 66 lat, jednak niedługo po tym musiało dojść w rodzinie do podziału dóbr, ponieważ w 1635 r. Maciej wy-

¹³ K. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 5, Lipsk: nakł. i dr. Breitkopfa i Haertela nakł. i dr. Breitkopfa i Haertela 1840, s. 338; <http://tekidworzaczka.bk.pan.pl/regesty.php?fileno=7&expr=&dateFrom=1650&dateTo=0&orderByDateAsc=1&orderByDateDesc=&orderByFileno=&page=2> [dostęp: 10.07.2021]; <http://tekidworzaczka.bk.pan.pl/monografie.php?surname=Piątkowscy+z+W.+Piątku> [dostęp: 15.07.2021].

¹⁴ A. JAŚKIEWICZ, *Kościół i klasztor OO. Paulinów w Wielgomłynach*, „Studia Claromontana” 15(1995), s. 432; R. SIKORSKI, *Paulini w Wielgomłynach (2 połowa XV wieku – 1 połowa XVI wieku)*, „Zeszyty Radomszczańskie” 1(2007), s. 119-121.

¹⁵ AACz, sygn. KP 50, s. 251; sygn. TP/D III-144, s. 83; S. URUSKI, *Rodzina*, t. 11, s. 312; <http://tekidworzaczka.bk.pan.pl/regesty.php?fileno=7&expr=&dateFrom=1695&dateTo=0&orderByDateAsc=1&orderByDateDesc=&orderByFileno=&page=2> [dostęp: 10.07.2021].

¹⁶ AACz, sygn. KM 1154, k. 14; sygn. KP 50, s. 252; K. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 5, s. 338.

¹⁷ AACz, sygn. KM 1154, k. 25v., 31, 36v., 40, 48, 63; K. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 5, s. 338; <http://tekidworzaczka.bk.pan.pl/regesty.php?fileno=7&expr=&dateFrom=1722&dateTo=0&orderByDateAsc=1&orderByDateDesc=&orderByFileno=&page=8> [dostęp: 10.07.2021].

stępuje już jako właściciel tej wsi. Z ksiąg metrykalnych wynika, że jego druga żona Zofia żyła jeszcze w 1650 r. O tym, że po śmierci spoczęła w kryptach kościoła wielgomłyńskiego można wywnioskować z treści testamentu jej syna – ks. Stanisława Konstantego Wierusza-Kowalskiego, kanonika warmińskiego, zmarłego w 1708 r. Macieja natomiast jako żyjącego odnotowano po raz ostatni pod rokiem 1653. Jak długo żył – nie wiadomo. Trudno jest też jednoznacznie wskazać jego miejsce pochówku¹⁸.

Linie rodową Wieruszów-Kowalskich na Myśliwczowie kontynuował Franciszek, ochrzczony w kościele wielgomłyńskim 31 sierpnia 1634 r. (zob. Aneks nr 1). Mając 28 lat, pojawił się w Wielgomłynach w roli ojca chrzestnego u syna Hieronima i Marianny Golańskich. Przed 1666 r. był już w związku małżeńskim z Marianną z Wyszyny Grodziecką herbu Dryja, córką Andrzeja i Anny (z Minorów), właścicieli Dąbrowy i Młyńska w ziemi wieluńskiej. Po ślubie zamieszkali w Myśliwczowie, gdzie przyszedł na świat ich syn Maciej (ochrzczony w 1666 r. w Wielgomłynach)¹⁹. Jednak już w 1668 r. byli osiedleni w Borzykowej, co wzmiankują księgi metrykalne z parafii Maluszyn. Dobra borzykowskie, lecz tylko w połowie, odziedziczyli ostatecznie w 1670 r. w wyniku przeprowadzonych działań spadkowych po pradiadkach Mariany – Janie i Barbarze (z Pstrokońskich) Pilczyckich herbu Topór. Oprócz połowy Borzykowej przypadła im także w udziale wieś Góry²⁰. W latach 70. i 80. XVII w. mieszkali wciąż w dworze w Borzykowej, co potwierdzają maluszyńskie i borzykowskie księgi metrykalne. Dobra w Myśliwczowie natomiast w tym czasie dzierżawiła siostra Franciszka, Anna Chądryńska z mężem Stanisławem²¹. Wydaje się wielce prawdopodobne, że właśnie w Borzykowej na świat przyszły pozostałe dzieci Wieruszów-Kowalskich: Adam, Konstanty, Józef (żona Krystyna Uleska), Franciszek (kawaler maltański), Stanisław (żona Teresa Gawrońska), Anna (mąż Stefan Gutteter Dobrodziejski) i Elżbieta (mąż Mikołaj Głuchowski). Za przypuszczeniem tym przemawia fakt, że chrzty tych dzieci nie zarejestrowały księgi metrykalne z parafii wielgo-

¹⁸ AACz, sygn. KM 1154, k. 14, 50, 59; sygn. KP 50, s. 251-252; sygn. TP/D III-144, s. 87; K. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 6, s. 486; A. KOPICZKO, *Kowalski-Wierusz (Wierusz-Kowalski) Stanisław Konstanty*, [w:] *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn: Hosianum 1996, s. 127-128; *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861*, oprac. E. Sęczys, Warszawa: DiG 2007, s. 328-329.

¹⁹ AACz, sygn. KM 1154, k. 25v., 70v., 75v.; A. BONIECKI, *Herbarz polski*, t. 7, Warszawa: Gebethner 1904, s. 98-99.

²⁰ AACz, sygn. KM 641, k. 60v.; A. BONIECKI, *Herbarz polski*, t. 7, s. 99; t. 8, s. 343; t. 12, s. 22; S. URUSKI, *Rodzina*, t. 11, s. 107; t. 14, s. 8; K. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 7, s. 306.

²¹ AACz, sygn. KM 641, k. 64v., 79, 100v.-101; sygn. KM 1155, k. 58-58v., 60, 62v.; sygn. KM 109, k. 5-6, 10v., 15v.

młyńskiej, w granicach której leżał Myśliwczów. Supozycji tej nie da się jednak do końca potwierdzić, ponieważ najwcześniej zachowana księga chrztów z parafii borzykowskiej rozpoczyna się dopiero od roku 1678²². Franciszek żył jeszcze w marcu 1680 r. Na pewno zmarł przed 25 lutego 1686 r., bowiem właśnie wtedy jego żona Marianna wyszła po raz drugi za mąż za Marcina Gutteter Dobrodziejskiego. Była ona dziedziczką na Borzykowej do 1722 r., kiedy to dobra te przekazała synowi Stanisławowi Wieruszowi-Kowalskiemu. Ten ok. 1747 r. sprzedał je cześnikowi dobrzyńskiemu Stanisławowi Kraszkowskiemu herbu Nałęcz. W Myśliwczowie natomiast Wieruszowie-Kowalscy byli osiedleni jeszcze w pierwszej połowie XIX w.²³

2. ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ

FRANCISZKA WIERUSZA-KOWALSKIEGO (OK. 1675-1742)

Od czasów osiedlenia się Wieruszów-Kowalskich w powiecie radom-szczańskim ród ten do połowy XVIII w. zdołał wydać reprezentantów stanu duchownego, sądownictwa, wojskowości i hierarchii urzędniczej. Najliczniej przedstawiało się duchowieństwo. Idąc za ustaleniami Kacpra Niesieckiego można przyjąć, że aż trzech synów Macieja i Zofii (z Moszyńskich) wstąpiło do zakonu reformatów (Józef, Franciszek i Jacek). Spośród nich wyróżniał się Franciszek, kaznodzieja poznański, sprawnie władający piórem i w latach 1661-1672 wydający drukiem swoje teksty²⁴. Duchownym był też Stanisław Konstanty, kolejny syn Macieja, lecz zrodzony już z drugiej żony, Zofii (z Zoleckich). Należał on do grona bliskich przyjaciół Michała Radziejowskiego herbu Junosza (1645-1705), biskupa warmińskiego, a z czasem kardynała, arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa, będącego bliskim krewnym i współpracownikiem Jana III Sobieskiego. Prawdopodobnie w 1680 r. Stanisław Konstanty przebywał w Rzymie, gdzie przyjął tonsurę i niższe święcenia, po czym w następnym roku na krótko odwiedził Borzykową. Dzięki protekcji swego przyjaciela, kardynała i biskupa warmińskiego, 20 listopada 1683 r. otrzymał godność kanonika warmińskiego. Biskup Radziejowski podarował mu też dobra Sadłuki, którymi władał dożywotnio. Zmarł 28 paź-

²² J. KAPUŚCIŃSKI, *Parafia Borzykowa*, s. 74.

²³ AACz, sygn. KM 109, k. 5, 143v.; sygn. KP 51, s. 43; sygn. TP/D III-144, s. 91; A. BONIECKI, *Herbarz polski*, t. 12, s. 22; *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861*, s. 329.

²⁴ K. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 5, s. 338; J. BAR, *Udział Polski w literaturze franciszkańskiej (bibliografia)*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 7(1969) nr 1, s. 230.

dziennika 1708 r. w opinii dobroczyńcy katedry fromborskiej. W testamencie nadto zapisał na rzecz klasztoru paulińskiego w Wielgomłynach sumę 1200 tynfów, składając ją na dobrach Miśliwczowa, z przeznaczeniem na 4 anniwersarze w swojej intencji²⁵. Działalnością sądowniczą i wojskową z kolei zajmował się Józef, syn Franciszka i Marianny (z Grodzieckich), odnotowany w źródłach historycznych najpierw jako pułkownik Sacrae Regiae Majestatis Poloniae (1707 r.), a następnie jako komisarz skarbowy województwa sieradzkiego (1711 r.) i deputat na Trybunał Koronny (1715 r.)²⁶. Jego rodzony brat, Stanisław, sprawował natomiast urząd ziemski stolnika inflanckiego, co według ksiąg metrykalnych z Borzykowej miało trwać w latach 1732-1745²⁷. Najbarwniejszą postacią jednak był trzeci z braci, Franciszek, który wstąpił do zakonu kawalerów maltańskich (zob. Aneks nr 1).

Franciszek Wierusz-Kowalski urodził się ok. 1675 r. i najprawdopodobniej w Borzykowej. Jak wspomniano wcześniej, rodzice jego, Franciszek i Marianna (z Grodzieckich), byli dziedzicami Myśliwczowa, Gór i połowy Borzykowej. Kiedy był jeszcze dzieckiem, osierocił go ojciec, po czym matka ponownie wyszła za mąż²⁸. Być może wtedy opiekę nad nim rozciągnął stryj, ks. Stanisław Konstanty Wierusz-Kowalski, kanonik warmiński, który dzięki swemu przyjacielowi abp. Radziejowskiemu zdołał umieścić bratanka na dworze królewskim Sobieskich. Według M. Wardzyńskiego, Franciszek miał znać samego Jana III Sobieskiego, co by znaczyło, że jeszcze przed śmiercią króla (17 czerwca 1696 r.) wszedł w skład świty królewskiej. Miałby więc wtedy ok. 20 lat²⁹. Na pewno podczas pobytu owdowiałej królowej Marii Kazimiery w Polsce, zanim ta wyruszyła w 1698 r. w podróż do Rzymu, był na jej dworze kuchmistrem wielkim, sprawującym nadzór nad dwo-

²⁵ AACz, sygn. KM 109, k. 8v.; sygn. KP 50, s. 262-263; sygn. TP/D III-144, s. 87; K. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 5, s. 338; A. KOPICZKO, *Kowalski-Wierusz*, s. 127-128; A. RACHUBA, *Radziejowski Augustyn Michał Stefan h. Junosza (1645-1705)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Kraków: Ossolineum 1987, s. 66-76; I. MAKARCZYK, *Testament Adama Sarnowskiego (ok. 1632-1693) Sekretarza Królewskiego, kanonika warmińskiego*, „Forum Teologiczne” 7(2006), s. 164; *Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI – pocz. XX w.)*, oprac. S. Jujeczka, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski 2018, s. 97.

²⁶ AACz, sygn. KM 109, k. 98; K. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 5, s. 338; A. BONIECKI, *Herbarz polski*, t. 12, s. 22.

²⁷ AACz, sygn. KM 111, k. 113, 121-121v., 154v., 168v., 170v., 176, 190v.; *Urządnicy inflancji XVI – XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba, Kórnik: Ossolineum 1994, s. 166.

²⁸ AACz, sygn. KM 109, k. 143v.; J. KAPUŚCIŃSKI, *Parafia Borzykowa*, s. 74.

²⁹ A. KOPICZKO, *Kowalski-Wierusz*, s. 127-128; M. WARDZYŃSKI, *Działalność rzeźbiarska Jana Solskiego*, s. 702.

ma kucharzami: francuskim i polskim³⁰. Następnie w czasie podróży i przez pierwszy okres pobytu królowej w Wiecznym Mieście, znajdował się u jej boku jako jeden z najbardziej zaufanych sług. Był spokrewniony z Franciszkiem Zakrzewskim herbu Bogoria, synem Piotra i Teofilii (z Przyppkowskich), który z jego rekomendacji otrzymał funkcję nadwornego lokaja, lecz przybywszy z orszakiem królowej do Rzymu, zmarł tam niespodziewanie w 1700 r., mając zaledwie 20 lat. Po śmierci swego protegowanego, Franciszek ufundował mu w kościele pw. św. Stanisława w Rzymie płytę nagrobną z żółtego marmuru, którą umieścił w posadzce nawy³¹.

Epitafium Franciszka Zakrzewskiego herbu Bogoria znajdujące się w kościele pw. św. Stanisława w Rzymie

Źródło: J. Pietrzak, *Rzymski dwór Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej*, s. 53

Przebywając w Wiecznym Mieście, pełnił tam w latach 1701-1705 urząd jednego z pięciu prowizorów kościoła i hospicjum św. Stanisława. Dzięki

³⁰ B. POPIOLEK, *Na dworze Marii Kazimiery*, [w:] *Studia i materiały z czasów Jana III Sobieskiego*, red. K. Matwijowski, Wrocław: Wydawnictwo Uwr 1992, s. 86.

³¹ K. KOSSARZECKI, *Źródła do dziejów Sobieskich*, s. 143-144; J. PIETRZAK, *Rzymski dwór Marii Kazimiery*, s. 52, 68; K. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 10, s. 32-33; I. POLKOWSKI, *Groby i pamiątki polskie w Rzymie*, Drezno: Drukiem i nakładem J.I. Kraszewskiego 1870, s. 21-22; T. CHRZANOWSKI, M. KORNECKI, *Polskie pomniki w świątyniach Rzymu. Monumenta Poloniae in Italia*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, Fundacja Rzymska im. J.S. Umiastowskiej 1994, s. 119.

zachowanym rzymskim księgom metrykalnym wiadomo, że w międzyczasie był świadkiem na ślubie dworzan królowej, Jana Basty i Konstancji Koszańskiej, zawartym w kościele pw. św. Andrzeja delle Fratte. W 1708 r. ponownie objął urząd prowizora kościoła i hospicjum św. Stanisława, sprawując go przez 5 lat. Wtedy też znowu odnotowały go rzymskie księgi metrykalne jako świadka podczas ceremonii ślubnej dworzan królowej: Jeana l'Angloise (młodszego) i Krystyny Małgorzaty Czajkowskiej³².

Z wykazu *Polskich kawalerów maltańskich od XVI wieku do 1992 r.*, opracowanego przez J. Baranowskiego, wynika, że w 1712 r. wstąpił do Zakonu Maltańskiego³³. Na początku 1714 r. dołączył jednak do świty królowej Marii Kazimiery, po czym jako jej pełnomocnik miał wyruszyć do Polski, by zająć się sprawami majątkowymi Sobieskich. Wszystko wskazuje na to, że wyjazd ten nie doszedł do skutku, bowiem latem tego roku prawdopodobnie udał się wraz z dworem królowej w podróż do Francji, gdzie Maria Kazimiera otrzymała do dyspozycji od króla Ludwika XIV zamek Blois nad Loarą. Pod koniec 1714 r. ponownie znalazł się w Rzymie, by zająć się sprawami majątkowymi po zmarłym 19 listopada królewiczu Aleksandrze Sobieskim, synu Jana III i Marii Kazimiery. Stamtąd podążył na Śląsk na spotkanie z drugim synem pary królewskiej, Jakubem Sobieskim. W Oławie stanął w początkach lutego 1715 r. Obdarzony wielkim zaufaniem królewicza, podjął w Polsce działania zmierzające do zabezpieczenia majątku rodziny królewskiej³⁴. W 1716 r. zastała go smutna wiadomość o śmierci królowej Marii Kazimiery. W tej sytuacji wyruszył z Polski do Francji, po drodze zatrzymując się w Monachium na dworze księżnej bawarskiej Teresy Kunegundy (córki Jana III i Marii Kazimiery). Po przybyciu do zamku Blois służył pomocą w załatwianiu wielu formalności obecnej tam córce królewicza Jakuba – Marii Kazimierze, po czym, prawdopodobnie zabierając ze sobą trumnę z ciałem zmarłej królowej i jej kosztowności, udał się do Polski. W lutym 1717 r., ku zaskoczeniu wszystkich, trumna z ciałem królowej w zagadkowych okolicznościach stanęła w Warszawie przed klasztorem kapucynów, gdzie był pochowany król Jan III Sobieski³⁵.

³² J. PIETRZAK, *Rzymski dwór Marii Kazimiery*, s. 56-57, 62, 69, 80.

³³ *Polscy kawalerowie maltańscy od XVI wieku do 1992 r.*, oprac. J. Baranowski, [w:] *Zakon Maltański w Polsce*, s. 210.

³⁴ K. KOSSARZECKI, *Źródła do dziejów Sobieskich*, s. 141-145; A. SKRZYPIETZ, *Dwór Marii Kazimiery w Bois – jego skład i rozwiązanie po śmierci królowej*, „*Studia Wilanowskie*” 23(2016), s. 83-84.

³⁵ J. KAPUŚCIŃSKI, *Parafia Borzykowa*, s. 75. W cytowanej publikacji zakradła się pomyłka, jakoby królowej Marii Kazimierze Sobieskiej podczas pobytu na zamku Blois towarzyszyła

Odtąd znalazł się w kręgu bliskich dostojników Jakuba Sobieskiego. W 1719 r., według misternie przygotowanego planu, miał on reprezentować królewicza Jakuba na ślubie jego córki Marii Klementyny, zawierającym w konspiracji w Bolonii *per procura* z Jakubem Franciszkiem Stuartem. Oczekiwano, że Franciszek przybędzie wówczas z Ferrary, lecz z niewiadomych powodów nie dotarł na czas i ceremonia zaślubin odbyła się bez niego³⁶. We wrześniu 1721 r. pojawił się natomiast na Śląsku, gdzie prowadził w imieniu Sobieskiego pertraktacje w sprawie dóbr oławskich z przedstawicielem cesarskim Janem Antonim Schaffgotschem. Negocjacje te jednak niespodziewanie przerwał i jeszcze tego samego roku stawił się w Częstochowie, skąd wyruszył w podróż na Malte³⁷. Zaopatrzony w rekomendacje samego papieża, a także pretendenta do tronu brytyjskiego Jakuba Franciszka Stuarta (męża Marii Klementyny Sobieskiej) i księcia Jakuba Sobieskiego, przyjął na Malcie wieczyste śluby zakonne. Przedsięwziął wtedy wyprawę wojenną przeciwko Turkom, uczestnicząc „chlubnie i z chwałą Narodu Polskiego” w licznych bitwach morskich³⁸. W strukturach zakonnych legitymował się przynależnością do przeoratu czeskiego. 13 lipca 1723 r. Wielki Mistrz i Rada, mianując go specjalnym posłem i prokuratorem Zakonu Maltańskiego na cały obszar Rzeczypospolitej Obojga Narodów, powierzyła mu skomplikowaną misję odzyskania przez zakon praw do Ordynacji Ostrogskiej. Jeszcze tego samego roku w październiku przybył z Oławy na Jasną Górę, gdzie złożył zapieczętowny testament królewicza Jakuba. Prowincjałem paulinów był w tym czasie o. Konstanty Moszyński (1670-1738), prawnuk Jana Moszyńskiego z Wielgomłynów, będącego stryjem Zofii Moszyńskiej zamężnej z Maciejem Wieruszem-Kowalskim – dziadkiem Franciszka (zob. Aneks nr 1). Z tego tytułu paulini nazywali Franciszka „bratem” prowincjała. Łączyły ich nie tylko więzy powinowactwa, ale także zainteresowania wysublimowaną sztuką sakralną. Dość wspomnieć, że według hipotezy M. Wardzyńskiego, wspólnie ufundowali dla klasztoru jasnogórskiego 2 obrazy maryjne (*Narodzenie NMP* i *Wprowadzenie NMP do świątyni*), które do dzisiaj zdobią wnętrze nawowe kaplicy Cudownego Obrazu. Ponadto w sprawach zamówień

---

wnuczka Maria Karolina, tymczasem chodzi tutaj o drugą córkę królewicza Jakuba – Marię Kazimierę, która wraz z królową przebywała najpierw w Rzymie, a później we Francji.

³⁶ W. ROSZKOWSKA, *Oława królewiczów Sobieskich*, Wrocław: Ossolineum 1984, s. 112-113.

³⁷ K. PIWARSKI, *Królewicz Jakub Sobieski w Oławie*, Kraków: Nakł. Polskiej Akademii Umiejętności 1939, s. 82.

³⁸ Archiwum Klasztoru Ojców Paulinów na Jasnej Górze (dalej: AJG), Actorum Provinciae Poloniae tomus VII, sygn. 537, s. 470.

artystycznych o. Moszyński niejednokrotnie korzystał z pomocy swego „brata”, posiadającego w tym względzie szerokie znajomości na Śląsku³⁹.

Jego misja dotycząca Ordynacji Ostrogskiej ostatecznie zakończyła się fiaskiem, niemniej w tym okresie zacieśnił on relacje z najbliższą rodziną osiadłą w powiecie radomszczańskim. Pobyt Wierusza-Kowalskiego w ojczyźnie sprzyjał uregulowaniu rodzinnych spraw spadkowych, stąd w 1727 r. przeprowadzono urzędowo podział dóbr Myśliwczowa, w wyniku czego przypadła mu jedna z trzech części tej wsi⁴⁰. W tej sytuacji na początku następnego roku zapisał klasztorowi paulińskiemu w Wielgomłynach sumę 3000 florenów polskich, by po śmierci w jego intencji były tutaj zawsze odprawiane 3 msze św. w tygodniu⁴¹. W 1729 r. figurował już w dokumentach jako współwłaściciel wsi Borzykowa i kolator miejscowej parafii, co sugeruje, że w rodzinie musiało dojść do dalszych podziałów majątkowych, wszak dobrami borzykowskimi od 1722 r. władał przecież jego brat Stanisław⁴².

Dla parafii borzykowskiej, objętej patronatem kawalera maltańskiego, nastał czas dobrej passy i wyraźnego rozkwitu. Proboszczem wówczas był ks. Błażej Badowski, człowiek o nienagannej opinii i szerokich horyzontach duszpasterskich, toteż między nim a nowym kolatorem zawiązała się serdeczna nić porozumienia w sprawach parafialnych. Do 1729 r., kosztem Franciszka Wierusza-Kowalskiego, miejscowy pleban wymienił dach na kościele, odrestaurował zakrystię i wznosił dość wygodny szpital. Ponadto kolator potwierdził na piśmie złożony wcześniej na rzecz parafii zapis w wysokości 1200 florenów polskich, lokowany na dobrach Myśliwczowa i Borzykowej⁴³. Musiała też znacznie poprawić się kondycja finansowa parafii, skoro w 1730 r. został zatrudniony na stanowisku wikariusza drugi ksiądz. Współpracy proboszcza i kawalera maltańskiego należy przypisać także pojawienie się w parafii kultu św. Izydora, patrona rolników, z biegiem lat zyskującego coraz większą popularność. Franciszek nadto w 1735 r. złożył zapis w wysokości 1000 florenów na dobrach Lipowczyce, przeznaczając go na potrzeby palącej się w kościele wiecznej lampy, a także ofiarował 500 florenów polskich

³⁹ A. ROTTERMUND, *Kawalerowie maltańscy*, s. 90-91; B.G. FLAVIGNY, *Joannici. Historia Zakonu Maltańskiego*, tłum. A. Foryt, Kraków: Astra 2019, s. 255-257; M. WARDZYŃSKI, *Działalność rzeźbiarska Jana Solskiego*, s. 701-702; K. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 6, s. 485-486; S. URUSKI, *Rodzina*, t. 11, s. 312-313; A. JAŚKIEWICZ, *Z dziejów mecenatu artystycznego i kulturalnego o. Konstantego Moszyńskiego*, „*Studia Claromontana*” 4(1983), s. 349.

⁴⁰ AACz, sygn. KP 50, s. 275-288.

⁴¹ AACz, sygn. KP 50, s. 295; sygn. TP/D III-144, k. 88.

⁴² Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł), sygn. AAG, Wiz. 13, k. 223; S. URUSKI, *Rodzina*, t. 7, s. 348; A. BONIECKI, *Herbarz polski*, t. 12, s. 22.

⁴³ ADWł, sygn. AAG, Wiz. 13, k. 223-224.

na miejscowy szpital, odnowił srebrną monstrancję i srebrny kielich z pateną oraz zakupił 3 nowe ornaty, kapę czarną, dwie alby, nowe mosiężne urządzenie do wypieku hostii, nowy mszał i 3 obicia karmazynowe. Przekazał również do świątyni srebrny relikwiarz z relikwiami Krzyża Świętego, mający świadectwo autentyczności z 1723 r. i aprobatę do kultu wydaną w 1731 r. przez abp. Teodora Potockiego, metropolitę gnieźnieńskiego. Po śmierci królewicza Jakuba Sobieskiego, u którego w latach 30. XVIII w. był marszałkiem dworu i należał do rady najwyższej zamku w Żółkwi, otrzymał w 1738 r. w ramach wdzięczności od księżnej Marii Karoliny de Bouillon cenne relikwie, podpisane ręką jej ojca. Wśród nich były m.in.: fragmenty szat świętych apostołów: Piotra, Pawła, Jakuba Większego, Jakuba Mniejszego, Judy Tadeusza, Bartłomieja i Tomasza, fragment szaty św. Linusa – papieża, relikwie świętych męczenników: Feliksa, Korneliusza i Leona oraz relikwie świętych: Jana Chryzostoma, Mikołaja z Miry, Benedykta, Deodata, Filipa Nereusza, Antoniego z Padwy, Franciszka z Asyżu, Kajetana, Kazimierza, Ignacego Loyoli, Franciszka Ksawerego, Stanisława Kostki, Jacka, Czesława, Klary i Brygidy. Wszystkie je następnie ofiarował parafii borzykowskiej⁴⁴.

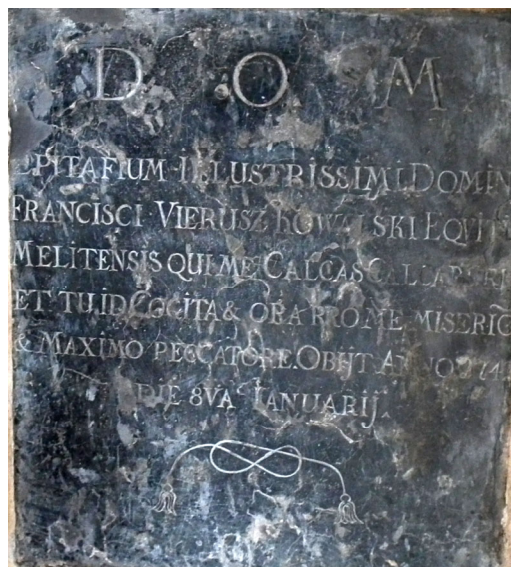

Relikwiarz z relikwiami Krzyża Świętego przechowywany w kościele w Borzykowej

Fot. J. Kapuściński (2020 r.)

⁴⁴ AACz, sygn. KM 112, k. 7-13; J. KAPUŚCIŃSKI, *Parafia Borzykowa*, s. 41-42, 53-54, 91; K. KOSSARZECKI, *Źródła do dziejów Sobieskich*, s. 153; W. ROSZKOWSKA, *Olawa królewiczów Sobieskich*, s. 61; S. BARĄCZ, *Pamiętki miasta Żółkwi*, Lwów: [s.n.] 1877, s. 154-155.

Ostatecznie dobra Borzykowej musiał oddać swemu bratu Stanisławowi, skoro w połowie 1739 r. osiadł jako rezydent w klasztorze paulińskim w Wielgomłynach. W zakonie tym bowiem, będąc jego dobroczyńcą (m.in. w 1731 r. do skarbcza jasnogórskiego oddał 2 własne habity zakonne, a przed śmiercią przekazał 500 złp na szpital i 100 złp na ubogich w Wielgomłynach) i mając co najmniej od 1716 r. zażyłe stosunki z o. K. Moszyńskim (biskupem inflanckim od 1733 r.), cieszył się dużym autorytetem i szacunkiem⁴⁵. Poważanie to zachował do samej śmierci, która nastąpiła w konwencie wielgomłyńskim 8 stycznia 1742 r. Paulini odnotowali później w aktach: „Śmierć jego, jako całe życie, była bardzo budująca”⁴⁶. Po czterech dniach ciało Franciszka złożono w podziemiach kruchty kościoła w Wielgomłynach, pod figurą Matki Bożej Bolesnej⁴⁷. By upamiętnić jego osobę, umieszczono z czasem w kruchcie tablicę kommemoratywną z inskrypcją: „D[eo] O[ptimo] M[aximo] Epitafium Illustrissimi Domini Francisci Wierusz Kowalski Equitis Militensis. Qui me calcas, calcaberis et tu id cogita et ora pro me miserrimo et maximo peccatore. Obiit Anno 1742 die 8va Januarii”⁴⁸.

Epitafium Franciszka Wierusza-Kowalskiego znajdujące się w kościele w Wielgomłynach

Fot. J. Kapuściński (2020 r.)

⁴⁵ AJD, sygn. 538, s. 11; M. WARDZYŃSKI, *Działalność rzeźbiarska Jana Solskiego*, s. 702; K. KOSSARZECKI, *Źródła do dziejów Sobieskich*, s. 174.

⁴⁶ AACz, sygn. TP/D III-144, k. 89; J. KAPUŚCIŃSKI, *Parafia Borzykowa*, s. 75-76.

⁴⁷ AACz, sygn. KM 1156, k. 31.

⁴⁸ „Bogu Najlepszemu Najwyższemu. Nagrobek Najjaśniejszego Pana Franciszka Wierusz Kowalskiego kawalera maltańskiego. Ty, który mnie deptasz, i ty będziesz deptany, myśl o tym i módl się za mnie bardzo biednego i bardzo wielkiego grzesznika. Zmarł roku 1742 dnia 8 stycznia” – tłum. J.K.

Testamentalnie zapisał jeszcze 700 florenów polskich na rzecz parafii Niedośpielin, które tamtejszy proboszcz odebrał 31 stycznia 1742 r. Z czasem o majątek po zmarłym Franciszku upomniał się Zakon Maltański, prowadząc w tej sprawie pertraktacje z polską prowincją paulinów. Z tego tytułu o. Anastazy Kiedrzyński, prowincjał paulinów, wydelegował w 1745 r. do Nuncjatury Apostolskiej w Warszawie dwóch zakonników, którzy zabrali ze sobą do przekazania następujące rzeczy po nieżyjącym kawalerze maltańskim: list Franciszka Wierusza-Kowalskiego do konwentu wielgomłyńskiego, dwie suknie (zwierzchnia i spodnia), dwie koszule, obrus, srebrną szpadę, pałasz pozłocisty, dwie laski trzciny i spis pozostałych przedmiotów znajdujących się w klasztorze wielgomłyńskim. Na tym prawdopodobnie całą tę sprawę zakończono⁴⁹.

Poza wspomnianymi rzeczami, pozostało po nim wiele interesujących wypisów na temat historii Zakonu Maltańskiego, które przechowuje Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (Archiwum Radziwiłłów). Tam też znajduje się jeszcze jego 12 listów, pisanych w latach 1711-1738 na dwór książęcy Sobieskich⁵⁰. Jego listy z kolei do o. K. Moszyńskiego zawiera Archiwum Klasztoru Ojców Paulinów na Jasnej Górze⁵¹. Na uwagę zasługuje też korespondencja z lat 1719-1720, którą prowadził z nim przeor „od św. Ducha w Rzymie”. Przechowuje ją obecnie Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku (Archiwum Sobieskich)⁵². Warto podkreślić, że z tego właśnie Archiwum 13 listów Franciszka z lat 1714-1716 opublikował fachowo w 2012 r. Krzysztof Kossarzecki⁵³. Świadomość, jak wiele cennych wiadomości od tego czasu znalazło się w obiegu naukowym, pozwala przypuszczać, że dalsze studia nad wspomnianymi wypisami historycznymi i niepublikowanymi listami mogą dostarczyć jeszcze *gros* interesujących informacji do życia i działalności tego niezwykle intrygującego duchownego.

ZAKOŃCZENIE

Zrekonstruowane koleje życia i działalności Franciszka Wierusza-Kowalskiego, polskiego szlachcica z ziemi sieradzkiej, przedstawiają go w bardzo

⁴⁹ AACz, sygn. KP 50, s. 389-390, 453-454.

⁵⁰ A. ROTTERMUND, *Kawalerowie maltańscy*, s. 90-91.

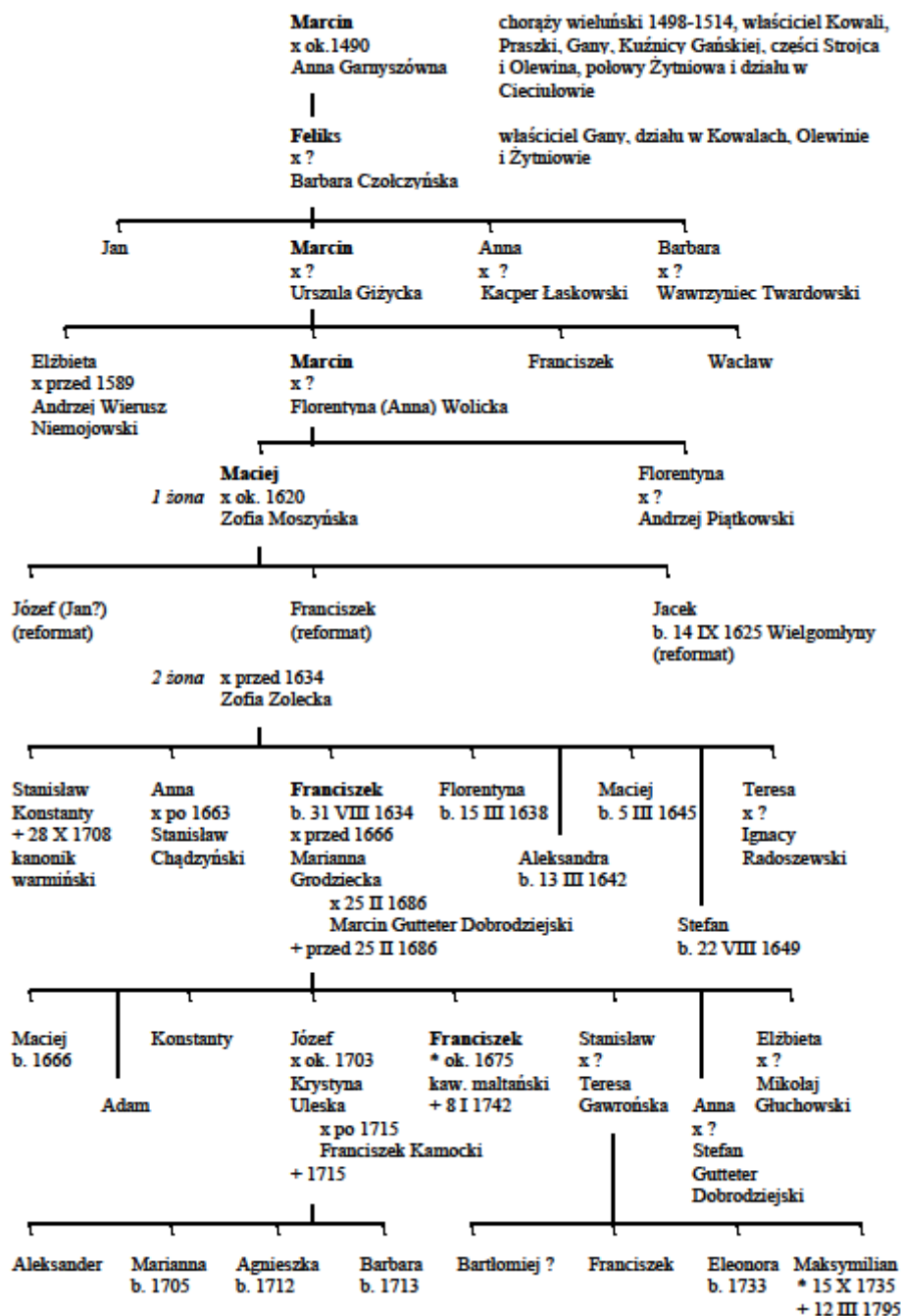
⁵¹ A. JAŚKIEWICZ, *Z dziejów mecenatu artystycznego i kulturalnego o. Konstantego Moszyńskiego*, s. 349.

⁵² W. KRIEGSEISEN, *Źródła do historii Rzeczypospolitej Szlacheckiej w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku*, „Kwartalnik Historyczny” 105(1998), nr 4, s. 103.

⁵³ K. KOSSARZECKI, *Źródła do dziejów Sobieskich*, s. 153-184.

pozytywnym świetle. Mimo pewnych luk historycznych w jego życiorysie (okres młodości oraz lata 1706-1707, 1718 i 1720), jawi się on jednak jako osoba posiadająca szerokie koneksje europejskie zarówno wśród elit dworskich, jak i w środowisku kościelnym. Mając opinię człowieka lojalnego, uczciwego i kompetentnego, brał udział w wielu delikatnych i skomplikowanych misjach, będąc na usługach samej królowej Marii Kazimiery Sobieskiej, a później jej syna Jakuba. Od pierwszego pobytu w Rzymie widać, że żywo interesował się sprawami kościelnymi, co w konsekwencji doprowadziło go do wstąpienia w szeregi zakonne kawalerów maltańskich. Tutaj też cieszył się nieposzlakowaną opinią, wszak powierzono mu jedną z najważniejszych spraw Zakonu Maltańskiego, dotyczącą odzyskania praw majątkowych do Ordynacji Ostrogskiej. Miał też za sobą chwalebny epizod walk z Turkami, biorąc udział w licznych bitwach morskich podczas swego pobytu na Malcie. Ponadto jego związki z Jasną Górą, a także z rodzinną parafią w Borzykowej i niedaleko od niej położonym konwentem paulińskim w Wielgomłynach, wyraźnie przyczyniły się do wzrostu lokalnego poziomu życia religijnego. Wszystko to razem sprawia, że bez wątpienia można zaliczyć go grona ważniejszych postaci przełomu XVII i XVIII w. w całym powiecie radomszczańskim.

Aneks nr 1. Wykres genealogiczny rodu Wieruszów-Kowalskich (XV-XVIII w.)

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza w Częstochowie
sygn. KM 109; KM 111; KM 112; KM 633; KM 641; KM 1154; KM 1155; KM 1156; KP 50;
KP 51; TP/D III-144.
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku
sygn. AAG, Wiz. 13.
- Archiwum Klasztoru Ojców Paulinów na Jasnej Górze
sygn. 537; 538.

Źródła Drukowane

- BONIECKI A., Herbarz polski, t. 7, Warszawa: Gebethner 1904.
- Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI-pocz. XX w.), oprac.
S. Jujeczka, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski 2018.
- NIESIECKI K., Herbarz polski, t. 5, Lipsk: nakł. i dr. Breitkopfa i Haertela nakł. i dr. Breitkopfa
i Haertela 1840.
- PAWIŃSKI A., Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Wielkopolska t. 2
(seria: Źródła dziejowe, t. 13), Warszawa: J.E. Skiwski 1883.
- Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861, oprac. E. Sęczys, Warsza-
wa: DiG 2007.
- URUSKI S., Rodzina. Herbarz szlachty polskiej, t. 12, Warszawa: Skł. gł. Księgarnia Gebethnera
i Wolffa, 1915.
- Urzednicy inflancy XVI-XVIII wieku. Spisy, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba, Kórnik: Osso-
lineum 1994.

Opracowania

- ANTONIEWICZ M., Ród Wieruszów w kontekście fundacji klasztoru paulińskiego w Wieruszowie,
„Studia Claromontana” 24(2006), s. 407-430.
- BAR J., Udział Polski w literaturze franciszkańskiej (bibliografia), „Studia Theologica Varsa-
viensia” 7(1969), nr 1, s. 203-295.
- BARĄCZ S., Pamiętki miasta Żółkwi, Lwów: [s.n.] 1877.
- CHRZANOWSKI T., KORNECKI M., Polskie pomniki w świątyniach Rzymu. Monumenta Poloniae in
Italia, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, Fundacja Rzymska im. J.S. Umiastowskiej 1994.
- FLAVIGNY B.G., Joannici. Historia Zakonu Maltańskiego, tłum. A. Foryt, Kraków: Astra 2019.
- JAŚKIEWICZ A., Kościół i klasztor OO. Paulinów w Wielgomłynach, „Studia Claromontana”
15(1995), s. 432-482.
- JAŚKIEWICZ A., Z dziejów mecenatu artystycznego i kulturalnego o. Konstantego Moszyńskiego,
„Studia Claromontana” 4(1983), s. 338-394.
- KAPUŚCIŃSKI J., Parafia Borzykowa w wiekach XVII i XVIII, [w:] Borzykowa znana i nieznaną,
red. J. Kapuściński, Ł.S. Kopera, Włoszczowa: Pressprint Piotr Góral: Koło Gospodyń Wiej-
skich w Borzykowej 2021, s. 33-94.
- KOPICZKO A., Kowalski-Wierusz (Wierusz-Kowalski) Stanisław Konstanty, [w:] Słownik biogra-
ficzny kapituły warmińskiej, red. J. Guzowski, Olsztyn: Hosianum 1996, s. 127-128.

- KOSSARZECKI K., Źródła do dziejów Sobieskich z Archiwum w Mińsku i zbiorów francuskich (seria: Ad Villam Novam. Materiały do dziejów rezydencji, t. 7), Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie 2012.
- KRIEGSEISEN W., Źródła do historii Rzeczypospolitej Szlacheckiej w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku, „Kwartalnik Historyczny” 105(1998), nr 4, s. 87-105.
- MAKARCZYK I., Testament Adama Sarnowskiego (ok. 1632-1693) Sekretarza Królewskiego, kanonika warmińskiego, „Forum Teologiczne” 7(2006), s. 155-169.
- NOWAK T., Własność szlachecka w ziemi wieluńskiej na początku 2. połowy XV wieku, „Rocznik Łódzki” 61(2014), s. 69-76.
- NOWAK W., Anna ze Sroczyce Koniecpolska (ok. 1572-1616), fundatorka klasztoru sióstr bernardynek w Wieluniu, [w:] 400-lecie klasztoru sióstr bernardynek na ziemi wieluńskiej, red. J. Książek, T. Olejnik, Wieluń: Muzeum Ziemi Wieluńskiej 2013, s. 65-72.
- PIETRZAK J., Rzymski dwór Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej w latach 1699-1714 w świetle metrykaliów i danych źródłowo-biograficznych, [w:] Dwór kobiecy w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku, red. B. Popiołek, A. Penkała-Jastrzębska, K. Pyzel, Kraków: Libron 2021, s. 33-85.
- PIWARSKI K., Królewicz Jakub Sobieski w Oławie, Kraków: Nakł. Polskiej Akademii Umiejętności 1939.
- POLKOWSKI I., Groby i pamiątki polskie w Rzymie, Drezno: Drukiem i nakładem J.I. Kraszewskiego 1870.
- Polscy kawalerowie maltańscy od XVI wieku do 1992 r., oprac. J. Baranowski, [w:] Zakon Maltański w Polsce, red. S.K. Kuczyński, Warszawa: DiG 2000, s. 191-242.
- POPIOŁEK B., Na dworze Marii Kazimiery, [w:] Studia i materiały z czasów Jana III Sobieskiego, red. K. Matwijowski, Wrocław: Wydawnictwo UWr 1992, s. 83-88.
- RACHUBA A., Radziejowski Augustyn Michał Stefan h. Junosza (1645-1705), [w:] Polski słownik biograficzny, t. 30, red. E. Rostworowski, Kraków: Ossolineum 1987, s. 66-76.
- ROSIN R., Dzieje Praszki do początku XIX wieku, [w:] Nad górną Prosną. Monografia Praszki, red. T. Krzemiński, Łódź: Wydawnictwo UŁ 1999, s. 229-307.
- ROSZKOWSKA W., Oława królewiczów Sobieskich, Wrocław: Ossolineum 1984.
- ROTTERMUND A., Kawalerowie maltańscy w Polsce w XVIII i XIX wieku, [w:] Zakon Maltański w Polsce, red. S.K. Kuczyński, Warszawa: DiG 2000, s. 85-168.
- SIKORSKI R., Paulini w Wielgomłynach (2 połowa XV wieku-1 połowa XVI wieku), „Zeszyty Radomszczańskie” 1(2007), s. 115-140.
- SKRZYPIETZ A., Dwór Marii Kazimiery w Bois – jego skład i rozwiązanie po śmierci królowej, „Studia Wilanowskie” 23(2016), s. 83-97.
- STOLARCZYK T., Szlachta wieluńska od XIV do połowy XVI wieku, Wieluń: Wieluńskie Towarzystwo Naukowe 2005.
- SZCZERBIK Z., Dobra ziemskie klasztoru sióstr bernardynek w okolicach Praszki, [w:] 400-lecie klasztoru sióstr bernardynek na ziemi wieluńskiej, red. J. Książek, T. Olejnik, Wieluń: Muzeum Ziemi Wieluńskiej 2013, s. 183-187.
- SZCZERBIK Z., Karty z dziejów Żytniowa XVI-XVIII wieku, [w:] Siedem wieków Żytniowa 1312-2012, red. G. Pucka, Rudniki: Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji 2012, s. 73-78.
- SZCZERBIK Z., Szkice z dziejów Kowali od II połowy XVI wieku do 1793 roku, „Rocznik Powiatu Oleskiego” 7 (2014), s. 79-86.

- SZCZERBIK Z., Własność ziemska na terenie miasta i gminy Praszka i jej właściciele do początków XIX wieku, „Rocznik Powiatu Oleskiego” 3(2010), s. 25-32.
- WARDZYŃSKI M., Działalność rzeźbiarska Jana Solskiego z Bytomia na służbie polskiej prowincji paulinów w pierwszej tercji XVIII w. Leśniów – Żarki – Jasna Góra – Częstochowa – Wielgomłyny, „Studia Claromontana” 25(2007), s. 683-720.
- WOJCIECHOWSKI L., Ród Wieruszów do początku XV wieku, [w:] Ludzie i herby w dawnej Polsce, red. P. Dymmel, Lublin: Polskie Towarzystwo Heraldyczne 1995, s. 35-54.
- ZABRANIAK S., Wieluński ośrodek kościelny w okresie staropolskim, Lublin: Wydawnictwo KUL 2004.

Netografia

- <http://tekidworzaczka.bk.pan.pl/regesty.php?fileno=7&expr=&dateFrom=1650&dateTo=0&orderByDateAsc=1&orderByDateDesc=&orderByFileno=&page=2> [dostęp: 10.07.2021].
- <http://tekidworzaczka.bk.pan.pl/regesty.php?fileno=7&expr=&dateFrom=1722&dateTo=0&orderByDateAsc=1&orderByDateDesc=&orderByFileno=&page=8> [dostęp: 10.07.2021].
- <http://tekidworzaczka.bk.pan.pl/monografie.php?surname=Piątkowscy+z+W.+Piątku> [dostęp: 15.07.2021].

KAWALER MALTAŃSKI FRANCISZEK WIERUSZ-KOWALSKI HERBU WIERUSZOWA (OK. 1675-1742) W SŁUŻBIE KRÓLEWSKIEJ RODZINY SOBIESKICH

Streszczenie

Artykuł przedstawia życie i działalność Franciszka Wierusza-Kowalskiego herbu Wieruszowa, żyjącego na przełomie XVII i XVIII w. i pochodzącego z powiatu radomszczańskiego w ziemi sieradzkiej. Całość opracowania otwiera wywód genealogiczny jego przodków, dzięki czemu można poznać bliżej przedstawicieli gałęzi rodowej Wieruszów-Kowalskich, mających liczne zasługi dla Kościoła i ojczyzny. Tradycje te niewątpliwie miały wpływ na postawę religijną i patriotyczną młodego szlachcica, który prawdopodobnie w wyniku koneksji rodzinnych wszedł w skład świty dworskiej królowej Marii Kazimiery Sobieskiej, stając się jej niezwykle zaufanym sługą. To z kolei sprawiło, że znalazł się w najbliższym otoczeniu jej syna Jakuba, pełniąc nawet obowiązki marszałka dworu. Bliskie relacje z Sobieskimi umożliwiły mu odbycie licznych podróży zagranicznych (Włochy, Francja, Bawaria) i nawiązanie stosunków z dworami władców wielu państw europejskich, w tym także samego papieża. Po wstąpieniu do Zakonu Maltańskiego prowadził szeroką działalność prokościelną na Malcie, Śląsku, we Włoszech i w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Szczególny wkład wniósł w rozwój klasztoru na Jasnej Górze, konwentu paulinów w Wielgomłynach i rodzimej parafii w Borzykowej.

Słowa kluczowe: Borzykowa; Franciszek Wierusz-Kowalski; Jakub Sobieski; Jasna Góra; kawaler maltański; Malta; Maria Kazimiera Sobieska; Oława; Rzym; Wielgomłyny; zamek Bois nad Loarą.

FRANCISZEK WIERUSZ-KOWALSKI, WIERUSZOWA COAT OF ARMS,
KNIGHT OF MALTA (CA. 1675–1742),
IN THE SERVICE OF THE ROYAL SOBIESKI FAMILY

Summary

The article presents the life and work of Franciszek Wierusz-Kowalski, Wieruszowa coat of arms, who lived in the 17th and 18th centuries and came from Radomsko County in Sieradz Land. The study begins with a genealogical account of his ancestors, thanks to which one learns more about the family branch of Wierusz-Kowalskis, who have done great service to the Church and the Country. This tradition no doubt had an influence on the religious and patriotic attitude of the young nobleman, who through family connections became a member of Maria Kazimiera Sobieska's court and ultimately her most trusted servant. This earned him a place very close to her son Jakub, and he even assumed the position of Great Chamberlain. His close links to the Sobieskis enabled him to make numerous trips abroad (to Italy, France, Bavaria) and establish relations with the royal courts of many European countries, including the pope. After joining the Order of Malta, he was a very active supporter of the Church in Malta, Silesia, Italy, and the Polish-Lithuanian Commonwealth. The Jasna Góra Monastery benefited from his considerable contribution; he also supported the Pauline convent in Wielgomłyny and his home parish of Borzykowa.

Keywords: Borzykowa; Franciszek Wierusz-Kowalski; Jakub Sobieski; Jasna Góra; Knight of Malta; Maria Kazimiera Sobieska; Oława; Rome; Wielgomłyny; Château of Blois.